

türk modernleşmesinin batı teolojisiyle ilişkisi

Hakan OLGUN

Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

19. yüzyılın ilerlemeci tarih anlayışı, neredeyse bütün yeryüzü tarihini, Batı'nın tarihsel çizgisi ekseninde ilerlediğini varsaymıştır. Buna göre, tarih esasen Batı'nın tarihidir; tarihi ilerleten de Batı'dır. F. Fukayama'nın tarihin sonunu ilan ettiği tezi de bu algının Batı zihnindeki yerini koruduğunun açık bir işaretidir. Bu durumda "Batı"nın tanımı nedir? Yakın dönemin öne çıkan sosyologu E. Troeltsch'un tespitiyle "Batı, Hıristiyanlığın varlık bulduğu yerdir."¹ Bu durumda, neredeyse bütün siyaset bilimcilerinin vurguladığı gibi Batı, coğrafi bir yönü değil, esasen teolojik temelli bir kültür çevresini ifade etmektedir. Elbette "Batı" kavramı daha farklı yönleri dikkate alınarak başka şekillerde tanımlanabilir. Ancak burada kastedilen Batı, Papa 16. Benedict'in Avrupa Birliği anayasasının prologunda yer alması için ısrar ettiği Hıristiyan tanrısı bağlamında teolojik bir geleneği ifade etmektedir.

Hıristiyan Batı'nın kendi merkezli tarih çizgisi, Batı'nın teolojik gelişimini de ihtiva ettiğinden, bu teolojik sürecin bile Batı dışındaki çevre için bir model olduğu düşünülebilmektedir. Bu durumun en

çarpıcı örneği, ABD’de de din araştırmalarıyla tanınan CESNUR adlı kuruluşun 2004 yılında gerçekleştirdiği “Dini hareketler, çatışma ve demokrasi” konulu konferansta sergilenmiştir. Burada sunulan bir bildiriye, 16. yüzyılın Hıristiyan reform hareketi zaviyesinden İslami reformasyonun imkânı konusu tartışılmıştır. Tarihsel ve kültürel olarak Protestan reform tecrübesinin Müslüman anlayışının tanımlanmasında mihenk taşı olarak görüldüğü tartışmada İslam dünyasının içinde bulunduğu dini ve sosyal şartların tıpkı beş asır önceki Hıristiyan toplumun görünümüyle aynı olduğu ve bu suretle İslam toplumunun Hıristiyan Batı’nın izlediği yoldan giderek kendi dini aydınlanmasını gerçekleştirmesi gerektiği savunulmaktadır.² Esasen bu tespit Batı’da Dale F. Eickelman’ın öncülüğünü yaptığı pek çok düşünür tarafından bir süredir savunulan bir tezdir.³

Batı merkezli tarih algılayıcılarının ve Hıristiyan Batı idealine adanmış politik çevrelerin pek önem verdikleri bu tezin Türk modernleşme süreciyle göz ardı edilemeyen bir ilişkisi söz konusudur. Bu yazıda ifade edeceğimiz şekliyle Türk toplumunun modernleşme sürecinde takip edilen “batılılaşma”, “sekülerleşme” ve “milliyetçilik” gibi ideolojik eğilimler yoğun olarak Batı’nın teolojik müktesebinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Tarihsel kökleri Osmanlı’nın son dönemlerine kadar uzanan batılılaşma eğilimi, Cumhuriyet’in medeniyet dönüşümü projesini ifade etmektedir. Bu projenin uygulandığı metot, çok zorlayıcı bir tarzda Batı’nın temel kodlarına uyum sağlama süreci olarak kendini göstermiştir. Laiklik ilkesi sayesinde medeni hukukun eğitim ve yargı sisteminin Batı kodlarına kolayca uyum sağlanmıştır. Ancak, batılılaşmanın önündeki en büyük engeli, diğer sistemler gibi dönüştürülmesi kolay görünmeyen din farklılığı oluşturmuştur. Esasen Batı toplumu din karşıtı bir toplum değildir. Bununla birlikte Batı’da, din (kilit) ve devlet ilişkisini ve dünyevi olan ile manevi olanın ayrışma çizgisini belirleyen Hıristiyan reform geleneği diğer dini eğilimlere göre daha etkin bir toplumsal güce sahiptir. Söz konusu reform geleneği, Batı’nın zihinsel olarak yeniden kurulduğu Aydınlanma çağında adeta bu zihinsel kurgulanma sırasında ihtiyaç duyulan pek çok ideolojiye teolojik destek bile sağlamıştır.

Ana bünye Hıristiyan reform geleneği, inanç ile akıl arasında keskin bir ayrıma giderek her iki insani melekeden birbirlerinden farklı alanlara ait olduğunu vurgulamıştır. Buna göre inanç konusu olan dinin, akıl ile algılanabilen (görünen) dünyevi alana müdahil olması söz konusu olmayacaktır. Aynı şekilde, aklın da inanç konusunda işletilmesi doğru görülmez. Çünkü inanç aklın konusu değildir. Bu durumda kişi inanç boyutuyla manevi otoritenin, akıl boyutuyla da dünyevi otoritenin egemenliği altında olacaktır. Böylece dinî ve dünyevi alan arasında keskin bir çizgi çeken Protestan düşünce, bu teolojik söylemleriyle Batı’nın sekülerleştirilmesi sürecine önemli bir teolojik kaynak sağlamıştır. P. Berger’in Protestanlığın dünyanın büyüsunü bozarak sekülerleşmesine imkân sağladığına ilişkin tespiti⁴ bu noktayla ilgilidir.

Bu sistem, Türk modernleşme ideologların model aldığı Protestanlığın millileşme ve sekülerleşmeyi öneren Lutherci boyutundan farklı olarak, daha fazla dindarlığı öneren, dini kural ve telkinlerin dünyevi yaşamda etkinliğini savunan ve hatta laik yargı sisteminin aksine kutsal metin hukukunun uygulanmasını öneren bir teoloji olarak öne çıkmıştır.

Hıristiyan reform geleneğinin milliyetçilik eğilimine imkân sağlayan teolojik yaklaşımı ise din dilinin yerleştirilmesi ve millileştirilmesidir. Ortaçağ kutsal metin dili Latince’dir ve kutsal metin dili aynı zamanda din dilidir. Reformasyon süreciyle birlikte kutsal metnin Latince’den Avrupa’nın diğer dillerine hızla tercüme edilmeye başlanması, Katolisizm’in bütün Hıristiyan Batı toplumu üzerindeki “din dili” kuşatıcılığını temelinden sarsmıştır. İş sadece kutsal metnin yerel ve milli dillere çevrilmesiyle kalmamıştır; ibadetlerin de yerel ve anadillerde icra edilmesi savunulmuş ve Latince’nin dışındaki dillerde de ibadet formları geliştirilmiştir. Dini yaşamın millileştirilmesi süreci her ülkenin kendi dini kurum ve hiyerarşisine sahip olması ile artarak devam etmiştir. Her ülke, kendi milli diline çevrilmiş olan kutsal kitabın geçerlikte olduğu milli kiliselerini ihdas etmiş ve Katolik ruhban gibi din adamları aradan çıkarılmıştır. Avrupa devletlerinde kurulan milli kiliselerin

başında ise genellikle ülkenin en üst siyasi idarecisi yer almıştır.

Hıristiyan reformasyonun din algısının ve dinî unsurların millileştirilmesine ilişkin bu yaklaşımlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen örnekliği yönüyle Türk modernleşmesini derinden etkilemiştir. Harf devrimi, takvim düzenlemesi ve kılık-kıyafet gibi dini gelenek ile dolaylı ilişkisi olan devrimlerin yanı sıra doğrudan camiye, hutbeye, ezana, yani mabet, ibadet ve din diline müdahaleyi içeren sosyal tasarım projeleri genellikle Batı'nın bu dini modeli çerçevesinde denenmeye kalkışılmıştır. Bu dönemde ezan, hutbe ve diğer ibadet formlarının Türkçeleştirilmesi ve camilere kiliselerde olduğu gibi sıraların konulması gibi pek çok uygulama hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu projeyi destekleyen Cumhuriyet ideologları için Martin Luther din dilini Almancaştırmak, Alman Hıristiyanlarını Latin Katolik Kilisesi'nin etkisinden kurtarmak ve Tanrı ile

Buna göre iş ahlakı ilkeleri içinde üretmek mesleki kurallara riayet, alın teriyle elde edilen kazancın tasarrufu, lüks harcamadan kaçınmak, mesleki bir iş bölümüne dayalı sıkı bir cemaat ilişkisi tesis etmek ve dindarlık duygusu içinde çalışmak, üretmek ve sonunda kazanarak servet sahibi olmak kapitalizmin temelindeki Protestan ahlakını ifade etmektedir.

kulları arasındaki araçları reddetmek suretiyle Almanya'nın uluslaşması ve aydınlanmasındaki güçlü etkisiyle adeta bir model olarak sayılmıştır.⁵ Bu suretle, Türk Müslümanlığı ideali gerçekleştirilecek, Arapça'ya bağlı din dili milleştirilerek ümmetçilikten uluslaşmaya dönülecek, Batı'nın kilise-devlet ilkesi ayrımı çerçevesinde laiklik, din-dünya ayrımı çerçevesinde de sekülerleşme sağlanacak ve "müstakil bir din" temeli üzerinde Türk toplumunun modernleşmesi gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu ideallerin her birinin Batı'da tecrübe edilmişliği söz konusuydu ve bu tecrübenin temelinde ise Protestanlığın Lutherci öğretileri yer almaktaydı. Bu nedenle İslam toplumlarında pek çok "ilerlemeci" aydın neredeyse iki asra yakın bir süredir "İslam'ın Lutheri'ni beklemektedir."⁶

Cumhuriyet ideologlarının Alman Protestan modelini Türk Müslümanlığı projesinin hemen öncesinde, 20. yüzyılın başında Max Weber kapitalist ruhun Protestan ahlakıyla beslediği tezini ilan etmişti. Ancak Türk modernleşirmecilerinin Protestanlığın Luthercilik gibi dindarın yaşamını sekülerleştirici değil, aynı Protestanlığın farklı bir versiyonu ile dünyevi yaşamda dindarlığı artırıcı bir etkisi olduğunu içeren bu tezi fark edebilecek durumda olmadığını tahmin etmek zor değildir. Weber'in tezine konu edindiği Kalvinist Protestanlık, Hıristiyan reformasyon hareketinin Luther'in yanı sıra diğer bir güçlü lideri olan John Calvin'in öğretilerine dayanmaktadır. Esasen Calvin, Luther gibi Katolik kilisesi hukukuna, papanın dini otoritesine ve ruhban sınıfının aracılığına karşı olmuştur. Sadece kutsal metnin otoriterliğini önermiş, bütün Hıristiyanların bu metni okuma ve anlama hakkını savunmuştur. Böylece Calvin, ortaya çıktığı dönemde Luther'in Katolisizm'e başkaldırısını içeren reformist söylemlerini benimsemiştir. Ancak Calvin'in Luther'in bu öğretileriyle yetinmediği ve onun çok ötesine geçerek modern çağın ekonomik kuramlarına ilham verecek kadar detaylı bir teolojik sistem geliştirdiği görülmektedir. Bu sistem, Türk modernleşme ideologların model aldığı Protestanlığın millileşme ve sekülerleşmeyi öneren Lutherci boyutundan farklı olarak, daha fazla dindarlığı öneren, dini kural ve telkinlerin dünyevi yaşamda etkinliğini savunan ve hatta laik yargı sisteminin aksine kutsal metin hukukunun uygulanmasını öneren bir teoloji olarak öne çıkmıştır.

Calvin, sahip olduğu Tanrı anlayışı ile insanların yeryüzü yaşamını sadece Tanrı'nın egemenliği ve ihtişamına râm eyleyen bir düşünce içinde olmuştur. İhtişam sahibi yüce Tanrı'nın insanların kaderlerine sorgusuzca hükmeden bir kadir-i mutlak iradesinin yeryüzünde egemen olması gerektiğine iman edilmiştir. Böylece Tanrı, kullarından hangisinin dini kurutuluşa ereceğine, hangisinin mahkûmiyete düşürüleceğine çok önceden kendisi karar vermektedir. Elbette Calvin'in bu öğretisi, bireylerin psikolojik yapılarını etkileyerek onların her daim geleceklere yönelik korku ve endişe içinde olmalarına yol açmıştır. Ancak Calvin'in bu korku ve endişeyi dünyevi başarı ve çalışma ahlakına tebdil eden ilginç bir yaklaşım ile aşması söz konusu olmuştur. Bu yaklaşım, dünyevi yaşamda iştigal edilen her statüde elde edilen başarı, Tanrı'nın dini kurtuluşunu bahsetmek

üzere seçtiği kişilerden olma işareti olarak yorumlanmıştır. Bu yoruma, Tanrı'nın ihtişamının yeryüzünde kulları eliyle sergilenmesi gerektiği inancı da eşlik ettiğinde çok çalışmak ve iş ahlakı diyebileceğimiz bir çalışma prosedürüne sahip olmak Calvin'in sonraki nesillere miras bıraktığı öğretisini ifade etmektedir. Buna göre iş ahlakı ilkeleri içinde üretmek mesleki kurallara riayet, alın teriyle elde edilen kazancın tasarrufu, lüks harcamadan kaçınmak, mesleki bir iş bölümüne dayalı sıkı bir cemaat ilişkisi tesis etmek ve dindarlık duygusu içinde çalışmak, üretmek ve sonunda kazanarak servet sahibi olmak kapitalizmin temelindeki Protestan ahlakını ifade etmektedir. Bu suretle Calvinizm, dindarlığı dünyevi alanın dışına iterek güçlü bir sosyal ve ekonomik örgütlenme önermeyen Lutherçiliğin aksine dünyevi yaşamda tezahür eden toplumsal ve örgütlü bir dindarlık anlayışı tesis etmiştir.

Kalvinist Protestanlık bağlamında tanımlanan iş ahlakı temelinde dayalı dünya görüşü, daha çok, geçen yüzyılın son çeyreğinden itibaren yoğun olarak Müslüman toplumların gündemine gelmiştir. Bu yıllarda özellikle Ön Asya Müslüman toplumların ekonomik başarıları Kalvinist Puritan ahlakı yansıttığı şeklinde yorumlanmıştır.⁷ Benzer süreç içinde, aynı tanımlamanın ülkemizdeki ekonomik gelişmeleri anlamlandırmak için de kullanıldığı görülmüştür. Bu dönem aynı zamanda serbest girişimci ekonominin teşvik edildiği, liberal ekonomik ortamının güçlendiği ve adeta Türkiye tarihinde yeni bir modernleşme atılımına giriştiği evreye denk gelmiştir. 1980'li yıllardan itibaren mütedeyyin girişimciler özel finans kurumları, fabrikaları ve holdingleriyle küresel ekonomi arenasına dahi olmuşlar ve dikkat çeken bir başarı da sağlamışlardır. Liberal ekonomi kuralları ile Kalvinist iş ahlakının birlikteliğini ima eden "Anadolu sermayesi", "yeşil sermaye", "İslami finans" ve "Müslüman Kalvinistler" tanımlamaları işte bu dönemin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bir dönem Protestan Hıristiyanlık tecrübesinin Türk halkının modernleştirilmesi sürecinde birebir örneklenmiş olmasına karşın, gelişen "İslami sermaye" aynı resmi dille Protestan tecrübenin Kalvinci yönünü takip etmekle nitelenmiştir.

İslami sermayeye ve buna bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülen Müslüman modernleşmesine yönelik bu tanımlayıcı nitelermelerin, içten içe çok önemli bir eleştirel imayı içerdiği fark edilebilmektedir. Önce-

likle finans ve üretim sektöründe ciddi bir rekabet ortamının oluşmasına sebep olan dindar girişimcilerin Hıristiyan geleneğine ait bir kavramla nitelenmesi söz konusudur. Ancak yargılayıcı bir tarzda "Müslüman Kalvinistler" tabirini kullananlar, İslam'ın ticareti ve ekonomiyi düzenleyen temel öğretilerinden bihaber şekilde, İslam'ın tarihsel olarak serbest piyasa ekonomisini sağlamadığını savunan Weberyen İslam anlayışına iman etmiş görünmekteydiler. Bununla birlikte bu tanımlamalar, Müslüman toplumun kapitalizm gibi Batı'nın "evrensel" değerlerine inti-

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, özellikle dini geleneğin modernleştirilmesinde ya da resmi ideoloji ile uyuşturulmasında modellenen Protestanlığın Lutherci boyutu ile son dönemlerde yine "mütedeyyinlerin" kendilerine örnek almakla itham edildikleri Protestanlığın Kalvinci boyutu arasındaki ciddi farklılık dikkate değerdir.

bakımın yine Batı'nın dini tecrübe merkezinin çevresinde gerçekleşebileceği imasını da içermektedir. Başka bir deyişle, bir yandan "İslami sermaye"nin girişimi Hıristiyan reform teolojisinin dolaylı etkisi altında görülmekte ve adeta Müslümanların toplumsal entegrasyonunun yani modernleşmesinin yine Batı tecrübesinden beslendiği vurgulanmaktadır. Böylece Müslüman zenginleşmesini telkin eden ilhamın İslam dışı kaynağa dayandığı işaret edilerek bu süreç adeta teolojik açıdan "yabancı" bir dini telkin olarak gösterilmiştir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, özellikle dini geleneğin modernleştirilmesinde ya da resmi ideoloji ile uyuşturulmasında modellenen Protestanlığın Lutherci boyutu ile son dönemlerde yine "mütedeyyinlerin" kendilerine örnek almakla itham edildikleri Protestanlığın Kalvinci boyutu arasındaki ciddi farklılık dikkate değerdir. Böylece Türk toplumunun gelişiminde Protestanlık iki boyutuyla etkisini göstermiş olmaktadır.

Lutherçilik siyasi otoriteyi kutsayan, din dili ile dini ritüel ve uygulamaları millileştiren, toplumu sekülerleştirerek din ile devlet arasındaki ayrımı sağlayan söylemleriyle Cumhuriyet ideolojisine güçlü bir etki sağlamıştır. Bununla birlikte dindarlığın, kendi

manevi alanına münhasır olduğu söylemiyle dünyevi yaşamın dışında geliştiği, bu dindarlığın dünyevi boyutunun ise seküler otoriteye itaat ile tezahür edeceği savunulmuştur. Dolayısıyla Lutherciliğin dini gerekçelere dayalı bir devlet talebi yoktur. Ekonomi, eğitim ve politika gibi bütün alanlar din dışı kaynaklardan beslenir. Dini yaşam inanç boyutuyla bireyselliğin sınırlılığına itilerek dini kurtuluşu cemaat değil bireysel boyutta değerlendirmektedir. Geri kalan toplumsal alan ise seküler otoritenin kontrolüne terk edilmiştir. Fark edildiği üzere Cumhuriyet ideologlarının Türk modernleşmesi için tercih ettiği Protestan eğilim Lutherci temele dayanmaktadır. Kalvincilik ise Lutherciliğin pek çok teolojik öğretisini benimsemekle birlikte din ile devlet ayrımını değil devleti kilisenin misyonuna bağlayan dindarlığın dünyevi ve siyasi yaşamda tezahür ettiği bir öğretiyi savunmaktadır. Buna göre insanların yeryüzündeki yaşamı ancak Tanrı'nın ihtişamı ve iradesinin tezahürü adına yaşanmalıdır ve dini kurtuluş bireysel değil toplumsal anlamda gerçekleşmelidir. Dolayısıyla toplum olarak Tanrı'nın hükmünün yeryüzünde egemen olması için dünyevi otoriteye sahip

Lutherciliğin dini gerekçelere dayalı bir devlet talebi yoktur. Ekonomi, eğitim ve politika gibi bütün alanlar din dışı kaynaklardan beslenir. Dini yaşam inanç boyutuyla bireyselliğin sınırlılığına itilerek dini kurtuluşu cemaat değil bireysel boyutta değerlendirmektedir. Geri kalan toplumsal alan ise seküler otoritenin kontrolüne terk edilmiştir.

olunmalıdır. Bu durumda Kalvinciliğin güçlü bir devlet talebi vardır. Hatta bu devletin dini kural ve düzenlemelere dayalı bir teokrasi olması önerilir. Dolayısıyla Protestanlığın Kalvinci yönü Cumhuriyet'in modernleştirici projesine milliyetçiliği, devletçiliği ve laikliği telkin eden Luthercilik gibi bir ilham sağlayamazdı. Kalvincilik, günümüzde Amerikan evangelizm akımında açıkça tezahür ettiği gibi dünyevi yaşamda katı bir dindarlığı ve muhafazakârlığı savunan söylemleriyle örnek alınamazdı. Türk toplumu açısından Kalvinciliğin örnek alınması ancak dindarca bir yaşam, dindarlık duygusu için-

de üretim, ticaret ve çalışma ahlakı yönüyle kendini hissettirebilirdi. Elbette bu eğilimler Türk modernleşmesi için hedeflenen idealleri hâsıl etmeyecekti.

Kalvinizm'in, birebir örneklendiğinde Müslümanların ancak daha dindar ve muhafazakâr bir eğilime yönelteceği aşikâr olmasına rağmen, Kalvinizm, Cumhuriyet modernleşmesindeki İslamî reformasyon ve İslamî Protestanlaşma projelerinin zihinlerdeki olumsuz imalarını çağrıştırmaya adanmış, dindar kesim için uzak durulması gereken bir eğilim olarak tanımlanmak istenmektedir. Hâlbuki İslami Protestanlaşma olgusu, genel anlamda Luthercilik açısından dünyevileşmeyi, Kalvincilik açısından dindarlığı telkin etmektedir. Bu ayırım gözden kaçırıldığında, İslam ve reform tartışmalarında ancak toplum mühendisliği yordamıyla verimsiz ve temelsiz mülahazalar ve tespitler dillendirilebilir. Örneğin Kalvinci gelenek ile Türkiye'deki piyasa gelişimi arasındaki ilişkiye dair tartışmalara işaret eden E. Özkök, "Türkiye'nin ?Calvin?i kim" sorusunu soruyor. Cevabından önce konuya ilişkin olarak kafa karışıklığını ima eden ve her ikisi de pek tutarlı olmayan iki tespiti soru formunda dile getiriyor: "Kayseri'deki girişimcilerin arasında İslami Kalvinizmin yükselişi, bu kişilerin ticari başarılarının sebebi mi (Max Weber'in belirttiği gibi), yoksa bu kişilerin, refah seviyeleri artınca, modern dünyayla daha uyum sağlayacak yorumlara yönelmelerinin sonucu mudur?" Soru formunda ortaya atılan bu tespitte İslam geleneği ve öğretilerine hiç atıf yapmayan Özkök, bu kez "Kalvinist Müslüman" hareketin liderini Fethullah Gülen olarak ilan eder.⁸ Böylece Türkiye'nin mütedeyyin girişimciliği cemaat temelli bir farklılaşma riskiyle karşı karşıya getirilmiş olur. T. Akyol ise Kalvinizm'in iş ve ticaret ahlakı ile düzenli toplum yapısının oluşmasındaki telkinlerini sıraladıktan sonra Türkiye'de Kemalist geleneğin bugün "irtica" zannedtiği hareketlerin pek çoğunun, benzer şekilde sosyolojik modernleşmenin dinamiklerine sahip olduğuna işaret etmektedir.⁹ Müslüman ticaret erbabının piyasadaki etkinliğinin artması Akyol'a bir modernleşme olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Hâlbuki bu kanaate temel olan Weber'in İslam'ın feodal toplumsal yapısının özel ve serbest ticari girişime imkân vermediği tezi, aksi yöndeki pek çok tespitle eleştirilmiştir. Yani İslami Kalvinizm olarak nitelenen ekonomik girişimler Müslüman modernleşmesini ifade ediyor değildir; esasen bu girişimler We-

ber'in yanılığısından farklı olarak, İslam tarihi içinde çokça gözlenmiş olan ticaret ahlakıyla ilişkilendirilebilir.

Pozitivist anlayışın yeryüzü gelişimini Batı temelinde tanımlama eğilimi hatırlandığında, Türkiye'de dine ve dindarlığa ilişkin her türlü zihinsel değişim girişimi ya da değiştirim projesi genellikle Hıristiyan tecrübesi referans alınarak tanımlanmaktadır. Geleneksel olandan farklılaşan her söylem "İslamî reform", "İslam'ın Protestanlaşması", "İslam'ın Luther'i", "Müslüman Puritanlar", "Kalvinci İslam", "dinde reform girişimi" gibi kışkırtıcı bir tarzda Hıristiyan geleneğin kavramlarıyla tanımlanmaktadır. Bununla birlikte Müslüman zihinlerde Cumhuriyet dönemindeki dini dönüşümlerin Protestanlığı referans olarak gördüğü dikkate alındığında, İslamî zihinsel devrim ve dinamizm eğilimleri de derhal protestanlaşma olarak nitelenmektedir. Böylece bu kavramın Müslüman zihinlerdeki sabıkasından faydalanılarak İslam dünyasında ortaya çıkan yeni yorumların önü kesilerek adeta işlevsizleştirilmesine çabalanmaktadır. ■

dipnotlar

- ¹ Ernst Troeltsch, *Protestantism and Progress: A Historical Study of the Relation of Protestantism to the Modern World*, tr. W. Montgomery (New York: Putman's Sons, 1912), s. 9.
- ² Charles McDaniel, "Contemplating Protestant Islam: A Look at Islamic Reform Movements through the Lens of Sixteenth-Century Christianity", *Cesnur 2004 International Conference: Religious Movements, Conflict, and Democracy: International Perspectives*, June 17-20, 2004 - Baylor University, Waco, Texas. http://www.cesnur.org/2004/waco_mcdaniel.htm
- ³ Bkz. Dale F. Eickelman, "Inside the Islamic Reformation," *Wilson Quarterly*, 22, 1998.
- ⁴ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000), ss. 173-174.
- ⁵ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi* (İstanbul: Kitapevi, 1998); *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet 1* (İstanbul: Kitapevi, 1999).
- ⁶ Son asırlarda Müslüman toplumlarda ortaya çıkan her türlü dini yenilenme, tecdit ve ihya olarak adlandırılan girişim sahipleri genellikle reformist, İslami reformasyon ve Müslüman Luther gibi nitelendirmelerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Bkz. Charles Kurzman, Michaelle Browsers, *Introduction: Comparing Reformation, An Islamic Reformation* (New York: Lexington Books, 2004), ss. 1-13.

⁷ Bkz. James L. Peacock, *Muslim Puritans: Reformsit Psychology in Southern Asian Islam* (Los Angeles: University of California Press, 1978).

⁸ Ertruğrul Özkök, "Türkiye'nin Calvin'i Kim?", *Hürriyet*, (26.01.2006).

⁹ Taha Akyol, "Müslüman Kalvinistler!", (*Milliyet*, 27. 01. 2006).